

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Jezus' sterven

"En Jezus boog het hoofd en gaf de geest"
(Johannes 19:30)

Het is volbracht... Mijn goede Heer
buigt nu zijn moede hoofd terneer
en geeft in Vaders hand zijn geest.
Hét is voor God genoeg geweest.
Mijn ziel, is Jezus' sterven niet
Het grootste wonder, ooit geschied?

O dood, uw scherpe angel is'
de zonde, die mijn mangel is!
De zonde, vreeslijk in haar kracht,
houdt door de wet mij in haar macht.
De dood heeft recht op mij: ik sterf.
Stort ik voor eeuwig in 't verderf?
Hoe vreemd! De dood vergriipt zich aan
Eén die nooit zonde heeft gedaan.
Door valse aanklacht heeft de wet
zichzelf hier buiten spel gezet.
Verspelen wet en dood hun recht,
dan blijft er Eén, die 't pleit beslecht.

De Mens die rein geboren is,
de Mens naar Gods gelijkenis,
is hier om mijnentwil doorwond,²
om mij is 't, dat de dood Hem schond!
e straf die mij de vrede bracht
droeg Hij in deze wrede nacht.

Geen macht, die mij aan Hem ontrooft,
geen vloed, die Jezus' liefde dooft!
O dood, waar is uw angel nu?³
De afgrond overweldigt u!
Ik ben van wet en zonde vrij!
De dood is eeuwig dood voor mij!

Gij buigt uw hoofd, o goede Heer.
Buig U nu vriendlijk naar mij neer.
Gij, die uw bloed voor mij vergoot,
kom met de krachten van uw dood:
neem hart en ziel en leven buit
en roei de zonde in mij uit.

Ik kan het sterven niet ontgaan,
maar zal genezen vóór U staan!
Mijn dood is kostbaar in uw oog.
Gij tilt mijn ziel tot U omhoog.
Ja, door Uw sterven leef ik nu
in alle eeuwigheid voor U!

Naar het IJslands van Hallgrímur Pétursson (1614-1674)

Vrije Vertaling: Johan Klein 2004

Melodie: Het gebed des Heren (gez. 5)

(*1) 1 Kor. 15:54-57

(*2) Jesaja 53:5

(*3) Psalm 116:15

In dit nummer

Kerkelijk leven - J. Meerveld
Wat vinden GKV-jongeren van
hun kerk

450

Meditatief - A.J. Mol
Op weg naar de erfenis

454

Muziek
Gemeentelied voor de
veertigdagentijd 2005

455

Synode impressies - P.G.B. de Vries
Kerkelijke wethouders

456

Achtergronden - H. Veldman
Van rechtzinnigheid tot vrijzinnig (III)

458

Samenling - Jan Westers
Dragers van het christelijk
gedachtegoed

461

Uit de kerken

453

Wat vinden de GKV-jongeren van hun kerk?

In de kerk heb je te maken met mensen van verschillende generaties. Onder generatie, wat een globaal begrip is, kan verstaan worden een groep personen van ongeveer dezelfde leeftijd met een gemeenschappelijke ervaring van het tijdperk waarin ze werden gevormd. Toegepast op de Gereformeerde Kerken kun je vaststellen dat de generatie die bewust de Vrijmaking heeft meegemaakt aan het verdwijnen is.

De generatie die een belangrijke rol heeft gespeeld bij de kerkelijke ontwikkelingen rond 1967 gaat of is met pensioen.

J. Meerveld ■

De genoemde kerkelijke gebeurtenissen zijn van invloed geweest op het karakter of identiteit van de kerk. Wat zou kenmerkend zijn van de generatie die nu opgroeit en die de genoemde kerkelijke ontwikkelingen alleen kent als iets van vroeger?

Denken in generaties is niet nieuw. De dichter van psalm 90, Mozes, weet ervan: 'Heer, u bent ons een toevlucht geweest van geslacht op geslacht.' (Psalm 90:1) Tegenwoordig is er meer aandacht voor het gegeven dat generaties tegelijk voorkomen. Dat geeft soms spanning, maar kan ook verrijking geven vanuit een instelling dat je van elkaar kunt leren.

In de GKV is de kerk een onderwerp, dat altijd in de belangstelling heeft gestaan. Een vraag die daarbij gesteld kan worden is of er ook verschil is tussen de generaties als het gaat over het denken over de kerk. Wat zouden de GKV-jongeren van hun kerk vinden? Dit was een van de vragen die in mijn onderzoek in de eerste helft van 2004 onder ruim 450 belijdeniscatechisanten in de Gereformeerde Kerken aan de orde werd gesteld. Het hoofdonderwerp van het onderzoek ging over hun waardering van de catechese, maar hun mening over de kerk werd meegenomen. In dit artikel willen we iets van de uitkomst van deze vraag doorgeven. Over catechese volgen in de komende weken een paar artikelen.

Wat hier volgt is geen theologisch verhaal, het is een verslag dat aan wil geven hoe de stand van zaken op dit moment is. Het zijn gegevens die van belang zijn, omdat het hier gaat over een generatie die in de nabije toekomst mee de toon zal zetten in de kerk. Want het betreft jongeren die er voor gekozen hebben met de kerk verder te gaan.

Hoeveel jongeren doen er belijdenis?

Uitgaande van de gegevens die staan in het statistisch overzicht in de verschillende jaargangen van het handboek van de GKV, kan een indicatie gegeven worden van het percentage van de jongeren dat komt tot het afleggen van geloofsbelijdenis. De gemiddelde leeftijd waarop catechisanten van de GKV belijdenis doen, is ruim 19 jaar. Uitgaande van dit cijfer kun je berekenen hoeveel van de gedoopte leden komen tot het afleggen van belijdenis. Om niet alleen op het laatste jaren af te gaan, zijn in de berekening ook de vier voorafgaande jaren meegenomen.

Jaar	Gedoopte kinderen	Jaar	Belijdenis afgelegd	Doopleden die zich onttrokken hebben
1981	2479	2000	1899 = 77%	504 = 20%
1982	2524	2001	1833 = 73%	507 = 20%
1983	2536	2002	1943 = 77%	503 = 20%
1984	2482	2003	1683 = 68%	471 = 19%
1985	2444	2004	1757 = 72%	871 = 35%
Gemiddeld				
2493			1840 = 74%	496 = 20%

De conclusie uit dit overzicht is dat ongeveer driekwart van de gedoopte kinderen komt tot het afleggen van belijdenis. Verder blijkt uit dit overzicht dat het aantal doopleden dat zich onttrekt, vrij stabiel is de laatste jaren.²

Dit is gemiddeld 20% van het aantal dat 19 jaar daarvoor gedoopt is. Hoewel er geen leeftijdsgegevens van deze groep bekend zijn, is vanwege het stabiele karakter aan te nemen dat de groep die geen belijdenis doet, voor een groot deel bestaat uit doopleden die zich onttrekken aan de kerk. Dit rechtvaardigt de conclusie dat op dit moment één van de vijf

doopleden afscheid neemt van de kerk. Waar ze naar toegaan is niet bekend. Het hoeft niet te betekenen dat al deze leden niet meer geloven, ze kunnen bijvoorbeeld overgegaan zijn naar een evangelische groepering.

Veruit de meeste jongeren die geen belijdenis doen, verlaten de GKV. Van de anderen (gemiddeld over de genoemde vier jaren 6%) verdwijnt een aantal bij verhuizingen of vertrek naar het buitenland, maar de meesten zullen verder gaan als dooplid van de kerk. Er zijn op dit moment geen cijfers bekend van de jongeren die als belijdend lid de kerk verlaten. Mijn indruk is dat dit ook een vrij groot aantal betreft

Een kerk die bij mij past

In 1998 verscheen een boekje van twee godsdienst-sociologen van de Vrije Universiteit, G. Dekker en H.C. Stoffels met de titel *Een kerk die bij mij past*³, met daarin een verslag en analyse van een onderzoek onder belijdeniscatechisanten in de toen geheuten Gereformeerde Kerken (synodaal). Hun inschatting is dat in 1998 nog geen 30% toe kwam aan de stap om belijdenis te doen. Aan de catechisanten die wel deze stap deden, werd gevraagd te reageren op de vragen: 'wat boeit hen in de kerk en waarom willen zij een relatie met de kerk aangaan? Maar ook: wat staat hen eventueel in die kerk tegen, waar hebben zij moeite mee?'⁴

veruit de meeste jongeren die geen belijdenis doen, verlaten de GKV

De hoofdconclusie van hun onderzoek is terug te vinden in de titel: waar jongeren naar op zoek zijn, is een kerk die bij je past, waar je je thuis voelt. Dekker en Stoffels schrijven: 'deze jonge gelovigen definiëren hun relatie met de kerk eerder in termen van *ontvangen* dan van *geven*'⁵. Ze verwachten veel van de kerk te ontvangen en zien de kerk als een soort service-instituut, maar het besef dat van je verwacht wordt dat je ook iets geeft, leeft niet echt. Ze hebben de kerk nodig bij problemen en ze hebben ook behoefte aan gemeenschap, maar die mag niet hun eigen invulling van het geloof in de weg staan. En verder: 'De kerk moet niet te veel regels stellen en de jonge gelovigen de vrijheid geven om zelf te ontdekken waar het in het christelijk geloof om gaat'.⁶

Deze houding van jongeren staat in zeker opzicht tegenover de verwachtingen van de kerk, volgens de onderzoekers. Op basis van de officiële papieren ziet de kerk zichzelf als instituut dat nodig is voor het persoonlijk (eeuwig) heil van de mensen en waarbij men zich behoort aan te sluiten. In het kerkelijk leven heerst nog vaak het idee dat de leden zich horen aan te passen en verwacht men instemming met de leer. En men verwacht dat de leden deelnemen aan kerkelijke activiteiten.

Op basis van deze tegenstelling in verwachtingen concluderen de onderzoekers dat er 'een grote kloof

gaapt tussen de ervarings- en belevingswereld van veel jongeren enerzijds en de wijze waarop de kerk zich presenteert, alsmede wat zij van haar leden verwacht, anderzijds. Zonder over een generatiekloof te spreken (want zo duidelijk afgebakend zijn de verschillen niet) moeten we toch wel constateren dat de in de samenleving aanwezige culturele verschillen tussen een groot deel van de jongeren en een groot deel van de ouderen ook in de kerk aanwezig zijn. De jongeren ervaren de kerk als een instituut dat in zijn vormgeving en activiteiten goed aansluit bij de belevingswereld en werkelijkheid van de ouderen; een instituut waarin zij niet als vanzelf opgenomen worden, maar waarin zij hun plaats moeten veroveren'.⁷

Hetzelfde onderzoek in de GKV

Het onderzoek van Dekker en Stoffels is herhaald, maar nu onder belijdeniscatechisanten van de GKV. Het eerste in het oog lopende verschil is de leeftijd: de GKV catechisanten zijn gemiddeld vier jaar jonger. Mogelijk dat hier een van de oorzaken ligt van het verschil in uitkomst. Want de conclusies van Dekker en Stoffels kunnen op basis van het onderzoek onder catechisanten van de GKV niet in alle opzichten overgenomen worden.

De jongeren in de GKV hebben minder de ervaring van de kerk als een instituut tegenover hen. Zij hebben de behoefte om zich in te zetten voor de kerk en willen ook nadrukkelijk geven.

Zo bleek uit de beantwoording van een aantal andere vragen, dat de onderzochte catechisanten in het algemeen positief staan ten opzichte van hun kerk. Bijna een derde van de catechisanten gaat zondags heel graag naar de kerk. Slechts 4% geeft aan niet zo graag te gaan.

Bijna 65% geeft aan zin te hebben om, als ze belijdenis hebben afgelegd, een bepaalde taak in de kerk op zich te nemen. Wat niet zegt dat dit ook zal gebeuren.

- *Ja, hier was laatst een discussie en daar kwam uit dat de jeugd wel graag wat wil doen, maar wat kunnen we doen?*⁸

Bij hen is sterk het besef van samen de kerk vormen. De kerk is meer dan een gegeven waarin je opgegroeid bent. Het wordt wel belangrijk gevonden dat je je er thuis voelt, maar als dat niet zo is, dan werk je er samen met anderen aan om het te veranderen.

De behoefte aan gemeenschap is sterk aanwezig. Het samen geloven krijgt in hun argumentatie een sterker accent dan het individueel geloven. Of zoals catechisanten het zelf zeggen:

- *Wat is er nou 'gaver' dan samen te zijn met een groep mensen die ook voor God gekozen hebben en Hem samen te eren.*
- *Dat je nooit alleen aan het geloven bent en er nooit alleen voor staat. Dat je met z'n allen in de kerk er bent voor God.*
- *Samen bezig zijn met God, samen geloven en zingen.*

Ten aanzien van de verwachtingen van de kerk, zoals die in de officiële papieren zijn verwoord, blijkt er overeenkomst te bestaan met het onderzoek van Dekker en Stoffels. Ook voor de GKV-catechisanten

geldt dat argumenten vanuit de leer van de kerk nauwelijks een rol spelen in de overwegingen van deze catechisanten. Tenminste, ze worden in de beantwoording van de vragen niet genoemd. Ook niet de zaken die met eeuwig heil of onheil te maken hebben. Wel ligt hun keuze voor de kerk in het verlengde van hun keuze voor God.

De catechisanten beseffen dat ze zich met het afleggen van belijdenis hebben te houden aan de leer van de kerk, maar hebben met deze leer niet veel problemen. Hun ervaring op catechisatie is dat er ruimte is voor hun eigen mening.

Onze kerk, daar ga ik voor

De vergelijking heeft ook een eigen profiel opgeleverd en hun kerkelijke positie is daarmee duidelijker geworden: het zijn jongeren die veel waarde hechten aan 'de gemeenschap der heiligen'. Daarmee blijft de kerk een belangrijk item voor ze, maar op andere gronden dan die vaak genoemd werden. Daarin

bij hen is sterk het besef van samen de kerk vormen

kwamen vaak de kenmerken van de ware kerk, zoals die geformuleerd staan in artikel 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (trouwe woordbediening, sacramentsbediening en tuchthandhaving) naar voren. Er was in de GKV veel aandacht voor de waardering van de eigen kerk in vergelijking met andere kerken. Soms werd de eigen kerk geïdentificeerd met de enige ware kerk. Catechisanten van nu hebben niet veel op met deze denkbeelden.

- *Toen ik er voor het eerst van hoorde dacht ik: hoor ik bij deze kerk?*

Men vindt het arrogant en geeft aan dat dit absoluut veranderd is. Opvallend is dat in dit opzicht krachtige en duidelijke woorden gebruikt worden in de gesprekken waar dit ter sprake komt. In het algemeen kan gezegd worden dat 'vrijgemaakt zijn' geen belangrijke rol speelt bij hen. En verschillenden sluiten niet uit dat ze voor een andere kerk kiezen. Een kwart van de catechisanten geeft aan, dat ze ook nu wel in een andere kerk belijdenis hadden willen doen, waarbij ze hoofdzakelijk denken aan de Christelijke Gereformeerde of Nederlands Gereformeerde Kerken.

- *Een naam zegt me niet veel.*
- *Het is een verrijking als je breder leert kijken. Ik vind het vrijgemaakte wereldje eigenlijk best wel beperkt.*
- *Ik doe meer belijdenis voor God dan tegenover de vrijgemaakte kerk.*

Ook al is afscheid genomen van het 'ware kerk' denken, toch blijft de kerk, met name als gemeenschap van gelovigen, een belangrijk item in het denken van deze catechisanten.

Een opvallend verschil met de groep die onderzocht is door Stoffels en Dekker, is het punt van de individualisering. Bij de GKV-catechisanten komen nauwelijks argumenten voor waarin de kerk gezien wordt als een bedreiging van hun eigen invulling van het geloof. Het zou heel goed kunnen dat de

keuze van deze jongeren voor de gemeenschap een eigen keuze is, die voortkomt uit de behoefte om met anderen te praten en van anderen te leren, aan gezelligheid en vanuit een gevoel van saamhorigheid.

De titel Een kerk die bij me past, zou niet de titel kunnen zijn van het onderzoek onder GKV-catechisanten. En ook zou er niet zo'n sterk accent komen te liggen op het ontvangen in tegenstelling tot geven. Het zou meer zoiets worden als *Onze kerk, daar ga ik voor*.

Overeenkomsten

In het onderzoek van Dekker en Stoffels worden veel opmerkingen gemaakt met betrekking tot de invulling van de erediensten. Deze wordt door veel jongeren als 'ouderwets' ervaren, (waarbij met name de muziek en de liederen het moeten ontgelden) en soms ook als te moeilijk, maar vooral saai.

De jongeren hebben behoefte aan een meer positieve sfeer, waarin spontaniteit en onderlinge communicatie een grotere plaats innemen.

Deze conclusie wordt gedeeld door de GKV-jongeren. Zij voelen in het algemeen (hoewel 20% daar niets van wil weten) voor veranderingen en willen minder starheid bij de vormgeving.

- *Dat sommige mensen zo moeilijk doen over veranderingen.*

- *Ik vind het in onze kerk te strak gaan: te veel regeltjes.*

Bij de GKV-catechisanten komt ook hier naar voren dat het gemeenschapsidee hun hoog zit. Wat hen tegenstaat in de kerk, betreft meestal zaken als geroddel, klikvorming en zich buitengesloten voelen. De liturgische veranderingen vormen vaak een aanleiding voor deze spanningen.

Sommige catechisanten maken onderscheid tussen hun geloof en dat wat ze in de kerk tegenkomen.

Hun eigen geloofsbeleving vinden ze enthousiaster. Of, zoals een catechisant zegt over de oudere generatie kerkgangers:

- *Ik zeg ook wel eens: als jullie zo blij zijn met je geloof, dan lukt het je goed om dat verborgen te houden.*

Jongerenkerk

Jongeren organiseren allerlei activiteiten waarin ze laten zien dat ze op een of andere manier hun geloof actief willen uitdragen en beleven. 'Tijd voor actie' vanuit Ede en 'Uplink' vanuit Zuidhorn zijn daar voorbeelden van. Soms zoeken ze ook naar vormen van eigentijdse geloofsbeleving, die ze niet direct vinden in de eigen kerk.

De opstelling van de belijdeniscatechisanten ten opzichte van jongerenkerken als bijvoorbeeld Godfashion laat het volgende beeld zien: 43% heeft wel eens een dienst in een jongerenkerk bijgewoond. Catechisanten die naar gereformeerd onderwijs gaan, komen er vaker (46%) dan zij die niet naar een gereformeerde school zijn gegaan (31%). Ook met betrekking tot de leeftijd zijn verschillen aan te wijzen: van de 18-20 jarigen bezoekt gemiddeld 48% deze diensten, van de 21 jarigen nog maar 29%.

De waardering voor de jongerenkerk valt positief uit.

Ook verschillende catechisanten die niet geweest zijn, geven aan dat ze de jongerenkerk een waardevolle aanvulling vinden op de eigen kerkdiensten: in totaal ruim 65 procent. Meisjes beoordelen de jongerenkerk positiever (71%) dan de jongens (60%). In de gesprekken is gevraagd naar de onderbouwing van de waardering. Als positief wordt genoemd dat het vrolijker, blijer is, dat de sfeer aanspreekt en dat je daar andere mensen ontmoet. Het is ook een plek waar je eerder je niet- of anders-kerkelijke vrienden mee naar toeneemt. Onder andere omdat het hier te begrijpen is wat gezegd wordt. Het is vrij van tradities, het is interkerkelijk, maar het is ook duidelijk geen vervanging van de kerk.

- *Een supergoed georganiseerde sing-in.*

Dat het niet beleefd wordt als vervanging, blijkt ook als je kijkt naar de genoemde 65% die zin heeft om, als ze belijdenis hebben afgelegd, een bepaalde taak in de kerk op zich te nemen. Van de jongeren die de jongerenkerk bezoeken geeft 74% aan dit wel te willen, zij die de jongerenkerk niet bezoeken zijn iets minder bereid dit te doen: 58%.

Deze gegevens maken duidelijk dat een positieve waardering van de jongeren zelf voor de jongerenkerk niet betekent dat de waardering van de eigen kerk daardoor minder wordt.

Een nieuwe generatie ?

Een veel geciteerde tekst als het gaat over generaties is Prediker 7:10: 'En vraag je zelf niet af waarom het vroeger beter was dan nu. Het getuigt van weinig wijsheid als je daarnaar vraagt'. Dit is, denk ik, een belangrijke leidraad bij het evalueren van het bovenstaande. Want het beeld roept allerlei vragen op. Bijvoorbeeld: zou dit betekenen dat veel kenmerkende zaken van wat onder 'gereformeerd zijn' wordt ver-

hun eigen geloofsbeleving vinden ze enthousiaster

staan, aan het veranderen is? En waar ligt dit aan: aan de generatie die deze jongeren heeft opgevoed; heeft die het niet gewild om bepaalde eigenheden over te dragen? Uit andere onderzoeken blijkt dat de ingrijpende koersveranderingen, zoals die in meerdere kerken zich hebben afgespeeld, niet hebben plaatsgevonden bij de jongeren, maar bij hun ouders.

Het onderzoek schets een beeld van de denkbeelden van deze jongeren nu; het is dus een momentopname. Zouden ze als ze ouder worden teruggaan naar de meer traditionele opvattingen?

Een andere boeiende vraag is hoe de kerk reageert op een ander soort beleving van het lid zijn van de kerk als de officiële papieren aangeven. Of anders geformuleerd: hoe gaat de kerk om met een toenemende pluriformiteit. Want de verschillende generaties zijn tegelijk aanwezig in de kerk. Iemand typeerde dit als het tegelijk voorkomen van het ongetijds. Maar als dit een kenmerk is, dan is het een prioriteit te investeren in omgaan met verschillen.

Vragen te over. Gelukkig is de kerk van Jezus Christus en deze is, zoals al vaker gebleken is in de geschiedenis, niet afhankelijk van het denkbeeld van een bepaalde generatie. De kerk houdt door de generaties heen wel stand.

Hans Meerveld is coördinator van de hbo-opleidingen theologie aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle en docent didactiek van de catechese aan de Theologische Universiteit te Kampen

- 1 In 2003 doet zich opeens een scherpe daling voor wat betreft het aantal belijdeniscatechisanten. Het is de vraag of dit een breekpunt is. In 2004 zit er weer wat stijging in, maar het bereikt niet helemaal het niveau van de vorige jaren. Of dit een trend wordt, kan blijken als de cijfers van de komende jaren beschikbaar zijn.
- 2 Het hoge percentage onttrekkingen in 2004 zal te maken hebben met de nieuwe vrijmaking. In dit percentage zullen ook veel jongere kinderen zitten die met hun ouders meegegaan zijn naar de nieuwe vrijgemaakte kerk.
- 3 Gerard Dekker en Hijme Stoffels, Een kerk die bij mij past, Gereformeerde jongeren over de kerk, Kampen, 1998
- 4 idem, pag. 7
- 5 idem, pag. 35
- 6 idem, pag. 35
- 7 idem, 59,60
- 8 De cursief weergegeven zinnen zijn citaten uit gesprekken die gevoerd zijn met groepen belijdeniscatechisanten.

uit de kerken

Haren (Gn.) - beroep aangenomen: S.W. de Boer te Enschede-West.

St. Jansklooster-Kadoelen - bedankt voor beroep: J.H. Dunnnewind te Terneuzen.
Harderwijk - bedankt voor beroep: L.E. Leeftink te Nijmegen

Ermelo - Maandag 15 maart is Ds. P. Groenbergen overleden. Hij was predikant in Uithuizen, Stadskanaal, Amersfoort-West en Ermelo.

Veenendaal - Op 13 maart is Ds. J. Kok, emeritus-predikant van de kerk in Veenendaal overleden. Hij was predikant in Noordbergum, Leerdam en Culemborg, Enschede, Amersfoort-Centrum en Veenendaal.

Zaandam - Nieuw adres: Gereformeerde Kerk Zaandam, Postbus 2195, 1500 GD Zaandam

Op weg naar de erfenis

Daniël 12

Zo zwak

Gezien de statistieken gaat het met de kerk in West Europa bergafwaarts. De vragen klinken: is de neergang nog te keren, mogen we hopen op een opleving. Religie is dan wel in, maar God dienen vraagt heel wat meer: al je krachten en gaven in dienst van Hem. Gods Verbondsvolk staat er niet goed voor in de dagen van Daniël. De elite van Juda is weggevoerd door de machthebber van die tijd, Babel. De tempel is onbereikbaar. De kerk van die dagen lijkt haar dagen te hebben geteld, zo zwak is ze.

Vergezicht

De profeet van de HERE mag geweldige dingen zien. Hij mag uitkijken boven dood en graf. Hij schrijft van ... "ontwaken tot eeuwig leven". En tevens spreekt hij van ... "ontwaken tot versmading tot eeuwig afgrijzen". De tegenstellingen zijn enorm, het staat allemaal op scherp in ons hoofdstuk. Terwijl de tempeldienst te Jeruzalem machteloos is, heeft een heiden het lef om een afgodsbeeld, een gruwel, op te richten in Gods huis: de Anti-Christ wordt ons getekend. Het is zwaar weer boven de hoofden van Gods kinderen. Maar Daniël tekent een heerlijk vooruitzicht.

Meer dan een brug

We zien de schaduw van de Heiland in de persoon die boven de rivier zweeft. Het water heeft geen vat op Hem. Hij heerst over de dreiging van de rivier. Wij kennen de Schelfzee, wij weten van het wonder van de splijtende Jordaan. Wij zingen van de HERE die geweldig is boven de baren van de zeeën, boven de wateren..., de zee van volken moet Hem gehoorzamen. De man in wit linnen, de priester-koning, spreekt troostrijke woorden aan het adres van de profeet en zo tot ons hart. Aan de ellende van Gods volk komt een einde. Het gaat op weg naar de voleinding van alle dingen. De geschiedenis nadert zijn voltooiing.

Onberekenbaar

Steeds opnieuw proberen we de eindtijd te berekenen. Kijk nu eens wat een verval in Europa. Let eens op al die rampen en oorlogen: nu zal Hij zo wel komen. De woorden van de man in linnen kleding zijn raadselachtig: "een tijd, tijden en een halve tijd...". dan zal de Anti-Christ eraan gaan. Dan zal Gods heilige volk een nieuwe start krijgen. De ballingschap duurt niet eeuwig. Zijn macht is vernederend, zijn macht wordt verdubbeld, zijn macht wordt halverwege door de Almachtige gebroken. Er valt niets uit te rekenen, het is een kwestie van volharden en vertrouwen

Alles of niets

De tegenstelling die Gods Geest ons doorgeeft is met 'alles of niets' te zwak weergegeven. Het gaat om eschatologie: de uiterste dingen. Eeuwig leven tegenover eeuwig afgrijzen. Leven tegenover dood. Wijsheid tegenover dwaasheid. Afgoden tegenover de levende eeuwige God. Reinheid en zuiverheid tegenover goddeloosheid. Het dagelijks offer tot eer van de HERE tegenover de gruwel, die verwoesting brengt. Totaal gelukkig ben je wanneer je volhardend wacht. Volhard in het wachten op Christus' wederkomst: het levensdoel van Gods kinderen. Het boek Daniël sluit af met bemoedigende woorden over rust en zijn bestemming. De bestemming waarvan we lezen in vers 13 is het erfdeel waar Psalm 16 van zingt ... "HERE, mijn erfdeel en mijn beker...mijn erfdeel bekoort mij...mijn vlees zal in veiligheid wonen...geen dodenrijk, geen groeve... U maakt mij het pad des levens bekend: overvloed van vreugde, lieflijkheid voor eeuwig:".

Ds. A.J.Mol is predikant van de Gereformeerde Kerk te Enschede-Noord

A.J. Mol ■

Gemeentelied voor de veertigdagentijd 2005

Iedereen telt mee

Gemeentelied: **Iedereen telt mee**
 Lied voor de hele gemeente bij de lezingen volgens het
 Oecumenisch Leesrooster voor de Veertigdagentijd en Pasen over
 de zeven kruiswoorden en personen bij het kruis.

tekst: Ria Borkent
 muziek: Leo Lommers

1. Si - mon heeft het kruis ge - dra - gen want ze dwon - gen hem er - toe
 op de vi - a do - lo - ro - sa, Je - zus was mis - schien te moe.
 Wie zijn min - ste broe - der helpt, draagt het kruis voor Je - zus zelf.
 De sol - da - ten heb - ben Je - zus aan het hout ge - han - gen toen,
 Va - der, wil het hun ver - ge - ven, die niet we - ten wat ze doen.

refrein:
 le - der - een telt mee op weg naar Pa - sen,
 veer - tig da - gen om je te ver - ba - zen,
 wij ver - tel - len o - ver pijn, ver - driet en hoop,
 o - ver le - ven, ster - ker dan de dood.

Reminiscere

Bij het kruis staat ook Maria
 en zij ziet hoe Jezus lijdt.
 Pijnlijker dan barensweeën
 is het zwaard dat haar doorsnijdt.
 Met Johannes staat zij daar,
 Jezus geeft hen aan elkaar:
 vrouw uw zoon en zoon uw moeder.
 Liefde wijst een nieuwe koers.
 Wie de wil doen van mijn Vader
 zijn mijn zussen en mijn broers.

Oculi

Jezus hangt er in het midden
 als een boevenkoning bij,
 één bespot hem, één gaat bidden:
 Jezus, vraag hij, denk aan mij.
 Heer, u bracht vanaf het kruis
 eerst een crimineel naar huis.
 Mensen kunnen zich verkijken
 bij de poorten van de dood,
 maar u laat het paradijs zien
 aan een mens die bidt in nood.

Laetare

Hoelang blijft de hemel zwijgen?
 God verduistert nu de zon,
 Jezus kan geen licht meer krijgen
 van omhoog, mijn God, waarom?
 Hoor zijn uitgerekte klacht
 in die middag, in die nacht:
 waarom hebt u mij verlaten?
 Als hij sterft vergaat de spot,
 trilt de aarde, trilt de hoofdman:
 echt, hij was een zoon van God.

Judica

Vrienden aten aan zijn tafel
 en verdwenen één voor één,
 Judas heeft de Heer verraden,
 de Messias leed alleen.
 Zonder vrienden, zonder ons -
 uren dorst en zure spons.
 Levend water, blijf maar stromen
 ook al schenken zij azijn,
 daarom toch bent u gekomen,
 dat de Schrift vervuld zou zijn.

Palmarum

Hoor ik ook bij Jezus Christus?
 Petrus zei: ik ken hem niet,
 hij verloochende de meester,
 tot een haan hem wakker riep.
 Heer, ik ben soms net zo bang,
 als ik wankel, red me dan.
 Want uw liefde is genade,
 morgenlicht bij diepe nacht,
 redding voor verloren mensen
 uitgeroepen: 't is volbracht.

Goede Vrijdag

Luid riep Jezus: in uw handen,
 Vader, leg ik nu mijn geest.
 Jezus doet zijn eigen psalmen
 als hij zo zich overgeeft.
 God heeft hem zijn loon beloofd,
 daarom buigt hij nu zijn hoofd.
 Heer, uw sterven was een offer,
 uw onschuldig bloed voor mij -
 Goede Vrijdag, Paasbelofte,
 door uw leven leven wij.

Paasmorgen

In de grafsgraven bloeit het leven,
 keren bloemen hun gezicht
 met Maria Magdalena
 naar de Heer, het hemels licht.
 Toen het oog ontroostbaar was,
 riep de Heer haar - en zij zag.
 Opgestane die Maria
 hebt geroepen bij haar naam,
 wij geloven wat gezien is:
 onze Heer is opgestaan.

tekst: Ria Borkent

Muziek: Leo Lommers

Kerkelijke wethouders

De titel van deze bijdrage wekt wellicht de suggestie dat het hier gaat over de Farizeeën: kerkelijke wethouders. Dat is wel de bedoeling, maar niet waar. Ter synode in Amersfoort-C waren de eerste twee deputaatschappen aan de beurt om hun rapport te presenteren: deputaten Bijbelvertaling en deputaten Dienst en Recht. Hoogtepunt op de eerste echte vergaderdag was de aanbieder van de Nieuwe Bijbelvertaling door de projectcoördinator van het NBG, drs. R. Scholma. Verder werden de eerste commissie van de synode ingesteld.

P. G. B. de Vries ■

Maar terug nu even naar die deputaten, de kerkelijke wethouders. Het Nederlands Dagblad heeft sinds enige tijd het woord deputaat gerangschikt onder de 'moeilijke woorden die een uitleg behoeven'. Standaard wordt het woord deputaat vergezeld van de toevoeging tussen haakjes 'deskundigen'. Eerlijk gezegd ben ik daar niet erg gelukkig mee. Niet dat deputaten niet deskundig zijn, maar dat is niet meer dan een eigenschap. Je zou misschien beter kunnen kiezen voor 'gedelegeerde', voor het Duitse 'Beauftragte', 'taakuitvoerder' of, zoals wij het nu even voor de helderheid doen, voor 'wethouder'. Deputaten hebben een opdracht te vervullen, nauwkeurig omschreven door de vorige GS, en leggen daar verantwoording van af op de volgende. En net als de wethouders in de gemeente moeten ze beide elementen van het woord in zich verenigen: ze moeten besturen, uitvoeren wat de synode zegt, en zich binnen die opdracht/wet van de synode bewegen. En dat op deskundige wijze.

Zuidhorn

Tot aan Zuidhorn was het de gewoonte dat de synode een vijftal commissies instelde, die vervolgens al het werk van deputaten, ik zal niet zeggen over ging doen, maar wel uiterst nauwkeurig onder de loep nam. En de commissie vervolgens kwam met voorstellen naar de GS hoe met de rapporten om te gaan. In gemeenteraadstermen: een commissie vanuit de raad onderzoekt en beoordeelt het werk van de wethouder, en legt ook zelf als commissie verantwoording van dat beleid af naar de raad. Dat betekende concreet een hoop extra werk en het gaf ook wel eens wat problemen als deputaten en commissie het niet samen eens waren. Zuidhorn koos voor een andere opzet. Deputaten leggen nu zelf aan de synode voor wat ze gedaan hebben. Ze moeten ook zelf de uitein-

delijke besluiten die genomen moeten worden in concept aan de GS voorleggen. De wethouder legt uit aan de raad waarom hij dit of dat wil en wat hij gedaan heeft. En de GS bepaalt vervolgens of ze met het gevoerde beleid in kan stemmen, of er correcties nodig zijn en of deputaten zich gehouden hebben aan de opdracht die ze hadden gekregen. Het begrip wethouder spreekt me ook wel aan omdat er altijd een zekere ruimte voor deputaten is. Je kunt als GS onmogelijk, hoe goed je je best ook doet, exact formuleren wat wel moet/mag, en wat niet. Er dienen zich nieuwe omstandigheden aan, bij nader inzien blijkt de opdracht toch voor meerdere uitleg vatbaar, soms blijkt dat uitvoering eerst vraagt om visie. Dat is de ruimte waarin deputaten hun werk kunnen, misschien soms wel moeten, doen. En van het omgaan met die ruimte leggen ze verantwoording af aan de meeste vergadering.

NBV

Het eerste deputaatschap dat zich presenteerde was het deputaatschap Nieuwe Bijbelvertaling. Zij hebben een drukke tijd achter de rug, maar ook een periode waarop ze met veel voldoening terugkijken. Na jaren van hard werken, door het Nederlands Bijbelgenootschap, maar ook door deputaten die het vertaalwerk op de voet hebben gevolgd, is vorig jaar de NBV verschenen. Een Bijbel in de taal van nu, een vertaling waarin is geprobeerd om inhoud van de bronteksten zo goed mogelijk weer te geven in de doeltekst. En volgens deputaten is die doelstelling ook gehaald. Natuurlijk, er blijven altijd puntjes van kritiek, maar het is een betrouwbare vertaling die zijn dienst kan gaan doen in de kerken. Deputaten bevelen de synode dan ook hartelijk aan om hun voorstel te omarmen en de vertaling geschikt te verklaren voor gebruik in de erediensten.

Nu bent u natuurlijk nieuwsgierig naar het besluit wat de GS nam. Helaas, zover zijn we nog niet. In de nieuwe opzet zoals ik die schilderde werkt het zo dat eerst deputaten hun rapport presenteren. Ze geven in het kort de ins en outs aan en vertellen waar de beslispunten liggen. Althans, dat is de bedoeling. De afgevaardigden vervolgens krijgen de mogelijkheid om informatieve vragen te stellen. Althans, dat is de bedoeling. U begrijpt uit mijn formulering: dat is nog even wennen. En synodeleden die alleen maar een vraag willen stellen omdat ze iets niet helemaal begrijpen zijn er niet veel. Dat kan een tweetal oorzaken hebben, denk ik zo: of ze zijn allemaal heel deskundig, of ze willen toch wel graag meteen hun ei kwijt. Het is aan de preses om hier steeds en juist onderscheid te maken.

NBG

Na de presentatie van deputaten is het de beurt aan drs. R. Scholma, de projectcoördinator van het NBG. Voor het NBG is een droom werkelijkheid geworden, aldus Scholma. Al in 1989 werden de eerste ideeën geopperd om dit project te starten. Zelf is hij sinds 1993 betrokken, nadat hij eerst op Curaçao een vergelijkbaar project had begeleid bij de vertaling in het Papiamentu. Hij dankte de GKV voor de betrokkenheid die deze kerken vanaf het begin hebben getoond. "U was een van de eerste kerken die zich 'aansloot', en u bent nu een van de laatste aan wie ik deze bijbel mag aanbieden". Hij zei onder de indruk te zijn van het kundige rapport dat deputaten op tafel hebben gelegd. Tot op heden zijn er een twintigtal foutjes ontdekt in de uitgaven die verschenen zijn. Een unicum in de wereld. En in de nieuwste uitgaven zijn een aantal daarvan al weer verbeterd. Het is de bedoeling dat rond 2008 een eerste revisie plaats vindt op punten en komma's. We kunnen dus rustig een exemplaar aanschaffen, die hoeven we niet massaal in te ruilen over een paar jaar. Rond 2014 zal dan een eerste echte revisie plaatsvinden, waarin ook inhoudelijke kritiek op de vertaling is verwerkt. Scholma was blij met het meedenken van deputaten en met de bijdrage van de meelezers vanuit onze kerken. Uw opmerkingen zullen door het NBG zorgvuldig worden bekeken, zoals we dat tot op heden altijd gedaan hebben.

Dienst en Recht

's Avonds is het de beurt aan deputaten Dienst en Recht om zich te presenteren. En dat is opletten geblazen. De materie waar deze dames en heren zich mee bezig houden is verre van eenvoudig en kent nogal wat implicaties op diverse terreinen. Eerst maar even een korte terugblik. De synode van Leusden constateerde dat er op steeds meer plaatsen in ons land problemen ontstaan tussen predikanten en hun kerkenraden of gemeentes. Dat kan leiden tot losmaking naar art. 14 KO, of tot beëindiging van het predikantschap naar art. 15 KO. In ieder geval leidt het tot

verdriet en frustratie. Leusden besloot daarom een tweetal deputaatschappen in te stellen: een die zich bezig hield met de problemen die ontstaan waren (dep. art. 14 KO), en een die aan de preventie moest werken: deputaatschap begeleiding en nascholing predikanten. Uit het laatste deputaatschap vloeide een systeem voort van mentoren en mentoranten.

Zuidhorn voegde beide deputaatschappen samen en besloot dat niet alleen aan het einde (art. 14) of aan het begin (mentoren), maar over het hele terrein deskundigheid vereist was. U moet dan denken aan: een bredere aanpak in conflictsituaties, aan professionele bijstand voor kerken met problemen, en: naast de KO moet ook het arbeidsrecht meer in beeld komen. Hun opdracht luidde eigenlijk vrij simpel: signaleren en adviseren.

Dit is een breed terrein, dat is duidelijk. En binnen dat terrein speelt ook een visie op de achtergrond mee. Hoe kijk je aan tegen het ambt van predikant, tegen de ambten in het algemeen? Deputaten hebben afgezien van een complete ontwikkeling van zo'n visie. Want welke visie je ook hebt, de problemen zijn een realiteit. En deputaten zien hun taak met name daarin om het ontstaan van die problemen zo veel mogelijk te voorkomen. Dan komen ook zaken in beeld die tot voor kort niet goed denkbaar waren in onze kerken: hulp bijvoorbeeld bij het overgaan naar een andere gemeente. Maar dat is maar één aspect.

Platform

Deputaten constateren ook dat er ook elders in de kerken bewegingen gaande zijn die deze verdere professionalisering en begeleiding voorstaan. Te denken valt aan het initiatief van het 'mobiliteitsplein', waar predikanten vertrouwelijk aan kunnen geven dat zij graag naar een andere gemeente willen en waar gemeenten aan kunnen geven wat voor een predikant zij zoeken. Daarnaast is het GMV actief op dit gebied, de predikantenvereniging zelf en niet te vergeten het Platform van Commissies van Beheer. Namens dat Platform legt voorzitter L. Pierik uit waar zij mee bezig zijn. Hun ideaal - ik moet het gelet op de ruimte in een zin samenvatten: predikanten worden naar behoren betaald, hebben een heldere rechtspositie en alle kerken in Nederland verplichten zich middels de op te richten vereniging (vergelijk de vereniging emeritering) op deze wijze met hun predikanten om te gaan en hen ook volgens de landelijke traktementstabellen te betalen. Kortom - op dit punt is een hoop in beweging. Een van de hamvragen zal worden, denk ik: gaan we dit regelen buiten het kerkverband, in een aparte vereniging, of is dit iets wat we samen als kerken binnen het ik noem het maar synodaal verband moeten doen. Tot slot: het is maar een ruwe houtskoolschets wat ik u hier bied, maar u hebt een eerste idee.

P.G.B. de Vries is notulist van de GS Amersfoort-C 2005.

Van rechtzinnig tot vrijzinnig (III)

Franeker en de opkomst van Rationalisme en Verlichting

De gereformeerde academie van Franeker heeft in de tweede helft van de zeventiende eeuw in menig opzicht opengestaan voor nieuwe(re) wijsgerige en theologische inzichten. Wetenschappelijke kwaliteit werd, volgens historicus De Bruïne, door curatoren bij benoemingen belangrijker geacht dan dogmatische vooringenomenheid. In de periode van Rationalisme en Verlichting werd een vaak felle strijd gevoerd over de mate van vrijheid tot kritisch onderzoek van de bronnen van het christelijk geloof, waarin verlichte denkers soms scherp tegenover de gereformeerde, orthodoxe geleerden stonden. De geldende band met de gereformeerde confessie werd gaandeweg steeds losser gevoeld.

H. Veldman ■

De eerste Franeker theoloog-filosoof van een 'Cartesiaans' type was **Herman Alexander Röell**⁴⁴⁾, die onder meer de goddelijkheid en het gezag van de Heilige Schrift niet kon aanvaarden zonder de rede, hier bedoeld in engere zin. In het voetspoor van Cartesius belijdt Röell: "En het is [...] zo zeker, dat er een God is, als het ongetwijfeld is, dat 'er in ons een denkbeeld van God is. Maar ook het allerschoonste gestel van zijn lichaam, en deszelfs verwonderlijke vereeniging met de ziel bewijzen de goddelijke Maker even onloochenbaar als eenig wel gewrocht uurwerk, of eenig ander konstig werkstuk de hand van de meester". Röell stelde dat de Schrift onmogelijk tegen de menselijke rede in kon gaan. Over dit thema en over dat van 'de eeuwige geboorte van de Zoon' en 'de tijdelijke dood van de gelovigen', soms in samenhang met de (overigens minder omstrede) bijbelcommentaren van deze hoogleraar, is een zeer uitvoerige academische en ook kerkelijke strijd gevoerd. Door dit alles werd Röell een steen des aanstoets voor de orthodoxie. Men sprak in de kerk van het gevaar van het röellisme.⁴⁵⁾ Tot op Walcheren gold hij als een gevaarlijk theoloog, tegen wie de Classis Walcheren in 1693 vijf artikelen opstelde, te ondertekenen door elke predikant. Het eerste artikel was overduidelijk en orthodox, het luidde als volgt: de menselijke rede was verdorven en dus niet in staat de goddelijke openbaring te beoordelen. De biograaf van Röell, Van Sluis, benadrukt intussen wel dat het openbaringsgeloof

in Christus volledig geestelijk eigendom van Röell bleef. Niettemin kan men instemmen met het oordeel van kerkhistoricus O.J. de Jong dat de kerk alle reden had 'ervoor te vrezen dat de wijsbegeerte zou gaan heersen over de theologie en dat bij de hermuntung van de kerkleer er teveel belangrijke waarden verloren zouden gaan'.⁴⁶⁾

De strijd rond de predikant Balthasar Bekker (1634-1698) - ook na zijn vertrek uit Friesland - is eveneens illustratief voor de spanningen tussen orthodoxie en verlicht denken.⁴⁷⁾

Vervolgens noemen we een van Röells bestrijders: de 'kritisch-coccejane' exegeet en kerkhistoricus **Campegius Vitringa sr.**, die 'reinheid van hart, vrijheid van vooroordeel en eerbied voor God' als voorwaarde stelde voor de hermeneutiek,⁴⁸⁾ en waaruit voortvloeiden een goede scholing in de oude talen, de geschiedenis en aardrijkskunde rondom de bijbelse stof. In 1684 werd hij op een synode te Bolsward van ketterij beschuldigd.⁴⁹⁾ Overigens zonder veel effect. Hij voerde tussen 1689 en 1691 een polemie met Röell over de persoon van de Zoon van God, waarin hij het rationalisme (als arianisme en socinianisme) van zijn collega bestreed. De Staten van Friesland zetten een punt achter de pennenstrijd; Röell werd vrijgesproken van onrechtzinnigheid. Vitringa stond overigens bekend om zijn ruime denkbelden en zijn irenische geest. Toch kan men hem niet zien als een figuur van de Verlichting.

Vervolgens letten we op de befaamde hoogleraar Oosterse talen **Albert Schultens**,⁵⁰⁾ die tegenover een extreem-orthodoxe visie stelde 'dat het Hebreeuws niet per se goddelijk was en dat men andere oosterse talen moest bestuderen om het woord Gods te begrijpen'.⁵¹⁾ Velen meenden dat deze methode als 'desacralisering' van het Hebreeuws niet door de confessionele beugel kon. Een van zijn felste bestrijders was de Groningse hoogleraar Antonius Driessen (over hem hieronder), die met kracht de orthodoxie verdedigde. We kunnen deze strijd - die nog nader te beschrijven is - zien als een Noord-Nederlands voorbeeld van de veranderingen in het denken over gereformeerde theologie in de eeuw van rationalisme en Verlichting.

Verreweg de meest invloedrijke figuur was de theoloog **Hermannus Venema**,⁵²⁾ leerling van Vitringa, en meer dan vijftig jaren docent te Franeker. Volgens zijn biograaf is hij als 'een der beste vertegenwoordigers van de Nederlandse reformatische Verlichting' te bestempelen.⁵³⁾ Zijn inaugurele rede betrof 'den aangeboren drang naar waarheid en vroomheid, vol van liefde' (1724). Een van de twijfels van Venema betrof het auteurschap van Mozes ten aanzien van de eerste vijf bijbelboeken. Ook meende hij meer dan één psalm niet als 'messiaans' te moeten beschouwen, maar meer te moeten laten slaan op de tijd der Makkabeeën. Tevens toonde Venema meer dan eens zijn principiële waardering voor de Anabaptisten, terwijl hij in zijn dogmatiek de rede als 'eerste principium' aan de Heilige Schrift vooraf laat gaan en zwijgend voorbijging aan het dogma van 'verkiezing en verwerping'. De Groningse hoogleraar Antonius Driessen waarschuwde dat Venema 'afgleed van den berg der regtzinnigheid'. De tolerantiestrijd van de achttiende eeuw - in Friesland vooral rondom de jarenlang geschorste Doopsgezinde predikant Johannes Stinstra (1708-1790) te Harlingen⁵⁴⁾ - bepaalde veelszins het beeld van de theologie in Franeker. Venema, die een theologie bepleitte waarin 'openbaring en rede elkaar in liefde zouden ontmoeten', was de grote verdediger van Stinstra die zich naar zijn doopsgezinde achterban laatdunkend uitliet over de geestdrijver die men makkelijk herkende in 'het vele spreken maar weinig denken', die 'zich verloor in verrukkingen', die 'de rede laag aansloeg'.⁵⁵⁾ Daarmee gaf Stinstra duidelijk de mentale afstand aan tussen 'verlichten' en 'gereformeerd-piëten'.

We noemen verder nog de hoogleraar **Samuel Hendrik Manger**,⁵⁶⁾ schoonzoon van de Groningse kerkhistoricus Gerdes (1698-1765). Manger, van wie de Friese kerkhistoricus S. Zijlstra stelde: 'Syn religieuze tinkbylden kinne wy as frijsinnich karakterisearje',⁵⁷⁾ behoorde tot degenen 'die het oude gebouw ener dorre schoolse theologie hielpen slopen' en warm voorstander van religieuze tolerantie was. In politicus stak hij zijn voorkeur voor de Patriotten niet onder stoelen of banken. Hij werd - op eigen verzoek - in 1787 ontslagen.

Een zaak die in de jaren 1765-1769 in de kerken veel aandacht trok was die rondom de 'tolerantie-preek' van ds. **Gerhardus Theodorus de Cock** (1733-1808), toentertijd predikant te Harich (zuidelijk van Sneek), waarin het - Voltairiaanse - tolerantiedenken werd geprezen.⁵⁸⁾ Dit was opvallend, omdat de Gedeputeerde Staten van Friesland in 1765 juist een vertaling van Voltaires *Traité sur la Tolérance*⁵⁹⁾ hadden verboden. Daarop volgde een beroep naar Beetgum dat De Cock aannam. Dit beroep was te danken aan de collator, Georg Frederik baron Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, grietman van Menaldumadeel (ten westen van Leeuwarden). De pamflettenstrijd, waarin orthodoxe predikanten als L. Meijer⁶⁰⁾ (Twijzel en Kooten, later hoogleraar in Franeker) en P. Hofstede⁶¹⁾ (Rotterdam) zich onderscheidden, werd vroegtijdig afgebroken. De kerkelijke procedure tegen De Cock werd op 15 april 1766 op last van de 'Heeren Gedeputeerde Staten' stopgezet. De discussie over tolerantie ging nog jaren door.⁶²⁾

Het contrast met de 19de eeuw is hier wel heel bijzonder: de gereformeerde **Hendrik de Cock** is een achterneef van de vrijzinnige G.Th. de Cock, terwijl P. Hofstede de Groot zich omstreeks 1834 publiekelijk, dus ook tegen H. de Cock, ontdoet van de binding aan de gereformeerde confessie, geheel tegengesteld aan de opvattingen van zijn oudoom P. Hofstede, die de gereformeerde leer verdedigde tegenover de tolerantie.

Na het planten van de vrijheidsboom in 1795 kreeg Franeker in 1797 te maken met de gevolgen van het besluit tot scheiding van kerk en staat, wat voor de sinds 1788 fungerende theologie-hoogleraren **Johannes van Voorst**⁶³⁾ en **Laurentius Meijer**⁶⁴⁾ het einde van hun loopbaan aan de theologische faculteit betekende. Van Voorst kreeg - na een tweejarig predikantschap in Arnhem - in 1799 een hoogleraarbenoeming in Leiden, waar hij een dogmatische middenweg bewandelde, waarin hij tegelijk de leer van de voldoening bekritiseerde en ook de onveranderlijkheid van de chris-

telijke leer voorstond. Waardering voor Van Voorst komt van de kant van historieschrijver H. Bouman, die Van Voorst met de volgende woorden tegen aanvallen van de zijde der modernen in bescherming neemt:

“Voor eenige jaren nog, roemden allen, die op theologische verlichting prijs stelden, in Duitschland Morus, Storr en Doederlein, onder ons van Voorst, Heringa en hunne leerlingen, omdat zij de Dogmatiek al meer en meer bijbelsch zochten te maken, en van vreemdsoortige bestanddeelen te zuiveren, waardoor de stelselgeest der wisselende tijden allengs haar bijna onkenbaar gemaakt had. Geen minder algemeen lof van alle weldenkenden verwierf zich de wijsheid en het doorzicht van Hesz, van Muntinghe en andere voortreffelijke mannen, die op het gebaande spoor, bij het vermeerderde licht der Uitlegkunde bedachtzaam voorttraden. Zij toch wezen ons geleidelijk en in vele bijzonderheden aan, hoe de heilsleer, welker geschiedenis en inhoud ons de Bijbel getrouwelijk bewaard heeft, van de eerste en eenvoudigste beginselen uitgaande, en steeds met den onderscheiden leeftijd en de verschillende vatbaarheid der menschen te rade gaande, hoe langer zoo duidelijker medegedeeld en geopenbaard werd, totdat zij eindelijk haar hoogsten trap van volkomenheid bereikte, door en in Hem, welke zeggen mogt: Die mij ziet, heeft den Vader gezien. Die zelfde en met hen andere Godgeleerden toonden voor aller oogen, dat de eenheid der hoofdzaak geenszins verbroken, maar veel meer van verschillende zijden in het licht gesteld werd door de onderscheidene spreek- en leerwijze der Bijbelschrijvers. Dit verschil van inzicht zochten zij, hoe langer zoo meer, door de afzonderlijke beschouwing dier schrijvers duidelijk te maken, maar tevens te toonen, dat de hoogere eenheid die allen verbindt, daardoor niet gekrenkt of verbroken wordt”.⁶⁵⁾

De hoogleraar L. Meijer schreef reeds tijdens zijn predikantschap in 1786 een verhandeling voor het Teylers Godgeleerd Genootschap die met goud werd bekroond; de titel luidde: *Over de onderlinge verwantschap van de ware wijsbegeerte met de christelijke openbaaringe*.⁶⁶⁾ In 1795 werd hij nog rector magnificus, maar deze functie heeft hij - wegens

ziekelijkheid - niet meer naar behoren kunnen vervullen.

Nadat de theologische faculteit van Franeker formeel was opgeheven, werd in 1797 als hoogleraar in de Oosterse talen, behorend bij de literaire faculteit, aangetrokken **Egbert Jan Greve**,⁶⁷⁾ een man die weinig indrukken heeft nagelaten in het Friese land.

Later traden als hoogleraren de predikanten **Eelco Tinga** en **Johannes Henricus Regenbogen** op om theologie (eerst aan de filosofische faculteit) te gaan doceren. Laatstgenoemde zou de hekkensluis van de (herstelde) theologische faculteit van de Academie te Franeker worden: Regenbogen kreeg in 1811 - toen de Franeker Academie op last van het Napoleontisch regime haar deuren moest sluiten - een benoeming in Leiden als hoogleraar algemene geschiedenis. Over zijn bijzondere rol in Franeker en in de Friese kerken zullen we nog nader handelen als we hebben over het theologisch onderwijs daar in de 19de eeuw.

Drs. H. Veldman is kerkhistoricus en woont in Zuidhorn.

- 44 Herman Alexander Röell (1653-1718); hoogleraar Franeker 1686-1704, daarna Utrecht; zijn biograaf is J. van Sluis (Leeuwarden, 1988); zie verder De Bruïne, a.a., 278; ook: J. van Sluis, BL IV, 372-374; vgl. Van Sluis, a.w., 56vv.
- 45 Van Sluis, a.w., 153; in 1840 werden in het *Kerkelijk Handboekje*, uitgegeven door de Synode van de Afgescheiden Gereformeerde Gemeenten in Nederland (commissie: A.C. van Raalte, A. Brummelkamp, S. van Velzen), de 'Artikelen te beantwoorden tot detestatie (= verfoeiing) van het gevoelen en Leere van Professor Roëll, volgens Acta Synodi 1693. Art. 4' opgenomen en in de herdruk van het Handboekje in 1897 opnieuw aan de kerken voorgelegd; Kampen 1897, par. XVIII, 282. Dit Handboekje, met een reeks kerkordelijke bepalingen vanaf de 16de eeuw, was ook bedoeld voor de Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika.
- 46 O.J. de Jong in *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*. Utrecht-Antwerpen 1962, 150.
- 47 W.P.C. Knuttel, *Balthasar Bekker, de bestrijder van het bijgeloof*. 's-Gravenhage 1906, 188vv; een samenvattende schets gaf J.A.L. Lancée, BL II, 53-57.
- 48 Campegius Vitringa (1659-1722); in 1680 hoogleraar Oosterse talen in Franeker, 1682 theologie, 1693 kerkgeschiedenis; hij had een goede verstandhouding met Roëll; over Vitringa sr.: K.M. Witteveen in BL III, 379-382; vgl. De Bruïne a.a., 280.
- 49 Witteveen, a.a., 379; vgl. J. Reitsma, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, Utrecht 1916, 635. Onduidelijk is waarover die beschuldiging liep; ds. H. Brinck te Franeker had zich aan het hoofd van de kerkelijke oppositie gesteld die zich richtte tegen iedere vorm van 'afwijking der leer'.
- 50 Albert Schultens (1686-1750), hoogleraar

Franeker 1713, later hoogleraar Oosterse talen te Leiden 1729/1732; vgl. J.C. de Bruïne in BL I, 330-333.

- 51 H.H. Zwager, *Nederland en de Verlichting*. Bussum 1972, 87; De Bruïne a.a., 280.
- 52 Herman Venema (1697-1787), van 1723-1774 hoogleraar te Franeker; zijn biograaf is: J.C. de Bruïne, *Herman Venema, een Nederlandse theoloog in de tijd der Verlichting*. Franeker 1973.
- 53 De Bruïne, a.a., 283
- 54 Over de zaak-Stinstra in kort bestek: S.B.J. Zilverberg, BL III, 345-347.
- 55 Zwager, a.w., 88.
- 56 Samuel Hendrik Manger (1735-1791), hoogleraar Oosterse talen Franeker 1760, theologie 1764, kerkgeschiedenis 1787; over hem: K.M. Witteveen in BL I, 155-156; vgl. Witteveen, S.H. Manger een Franeker theoloog in de achttiende eeuw. In: NAK, LIV (1974, 207-230).
- 57 S. Zijlstra, *Patriotse professors. Opkomst en Undergong fan it Patriottisme oan de Fryske Hegeskoalle*. In: W. Bergsma e.a. (red.), *For uz lân, wyv en bern. De patriotentijd in Friesland*. Leeuwarden 1987, 101.
- 58 G.Th. de Cock, *De kristelijke Liefde, in haaren waaren aart, voorwerpen, en eigenschappen voorgesteld, en aangedrongen, in eene redenvoeringe over Joh. XV vers 17, uitgesproken in de Grote Kerk te Leeuwarden den 3den Febr. Leeuwarden 1765*.
- 59 Voltaire had zijn *Traité sur la Tolérance* geschreven na de geruchtmakende justitiële moord op de Hugenoot Jean Calas (1762) in het Zuidfranse Toulouse.
- 60 L. Meyer, *Zeedige aanmerkingen over de Kristelijke Liefde zo als dezelve in eene leerreden over Joh. XV:17 in Vrieslands Hoofdkerk is voorgesteld, en vervolgens in druk gegeven van den wel-eerwaarden heer G.T. de Kock. Met een aanhangzel over eenige stukken in die leerreden en haar bygevoegde aanhangzel, voorkomende*. Leeuwarden z.j.
- 61 P. Hofstede (anoniem), *Historisch verhaal van het voorgevallene in de beruchte zaak van ds. G.T. de Cock*. Groningen 1766. Vgl.: J.P. de Bie, *Het leven en de werken van Petrus Hofstede*. Rotterdam 1899, 124-138.
- 62 Hierover meer in: J. van Sluis, *Verlicht en verdraagzaam? De kerkelijke sluipwegen van grietman G.F. Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg*. In: S. Zijlstra e.a. (red.), *Vroomheid tussen Vlie en Lauwers. Aspecten van de Friese kerkgeschiedenis*. Delft 1996, 149-170.
- 63 Johannes van Voorst (1757-1833); hoogleraar Franeker 1788; predikant Arnhem 1797; hoogleraar Leiden 1799; over hem: W.J. Fournier in BL II, 449-451.
- 64 Laurentius Meijer (1727-1798); hoogleraar Franeker 1788; over hem J. van Sluis in BL V, 369-370.
- 65 H. Bouman, aangehaald bij Boeles, *Hoogeschool Franeker*, 626.
- 66 *Verhandelingen Teyler's Godgeleerd Genootschap*, VI (1786).
- 67 Egbert Jan Greve (1754-1811); hoogleraar Oosterse talen Franeker 1797-1811; over hem zijn vrij weinig gegevens voorhanden; De Bie en Loosjes behandelen hem in BWPGN III, 333-335.

Correctie: In "van rechtzinnigheid tot vrijzinnigheid (II) had de onderkop moeten zijn: De start van het gereformeerd theologisch onderwijs aan de academie Groningen in 1614.

Dragers van het christelijk sociale gedachtegoed

De bundel 'Het kromme recht buigen' heeft helaas iets te lang op de stapel te behandelen gelegen. De bundel biografische opstellen over verschillende vormgevers van het christelijk sociale gedachtegoed blijft echter boeiend genoeg om alsnog in beeld te brengen.

Jan Westert ■

Met de opstellen beogen de schrijvers opnieuw de aandacht te vestigen op de geschiedenis van de christelijk sociale beweging. Deze beweging heeft een belangrijk stempel gedrukt op de sociaal-economische ordening in de twintigste eeuw. En in recente studies blijkt er hernieuwde aandacht uit te gaan naar de kracht van dit maatschappelijk middenveld. Bekende figuren als H. Amelink, W.F. de Gaay Fortman, maar ook de invloed van minder bekende mensen als R.J.W. Rudolph, de mede-oprichter van De Glindhorst in Achterveld wordt beschreven.

In het eerste hoofdstuk geven de eindredacteurs Arno Bornebroek en George Harinck een impressie van de protestants-christelijke sociale beweging. De geschiedenis van het christelijk sociaal denken is in deze bundel uitgewerkt langs de lijn van personen, die op hun plaats een bijdrage aan de uitwerking van het gedachtegoed hebben geleverd. Wie thuis is in de christelijk sociale beweging ziet veel bekende namen voorbij komen, die geïnspireerd zijn door Groen van Prinsterer en met name door Abraham Kuyper. Ieder was op zijn plaats en vanuit zijn verantwoordelijkheid bezig met de strijd tegen sociale misstanden en verpaupering. In de bundel zou een bijdrage over de persoon van ds. J.C. Sikkel overigens niet misstaan hebben. Sommige van de opstellen zijn gewijd aan personen die in hun tijd nadrukkelijk mede een stempel hebben willen drukken op de ontwikkelingen, zoals Roelof Jan Willem Rudolph en veel later De Gaay Fortman. Bij anderen sta je vooral versteld van hun inzet en plichtsbesef om op hun plaats binnen de christelijke vakbeweging een bijdrage te leveren aan de praktische vertaling van het gedachtegoed, zoals de voorzitter van de christelijke spoorwegbond, J. Augusteijn en de aimabele CNV-voorzitter, J. van Eibergen.

Gereformeerd maatschappelijk

Toen ik het boek doorbladerde, zag ik zo ongeveer de oude bibliotheek van het GMV langs komen. Op dat moment besef je weer even in

welke mate ook gereformeerde organisaties als het GMV en Sensor, het vroegere GSEv, hun wortels hebben in de vroege christelijk sociale beweging. Daar liggen de oorspronkelijke wortels van het denken over arbeidsverhoudingen en visie op sociale en economische vraagstukken. Gereformeerde organisaties zijn na de Vrijmaking hun eigen weg gegaan. Ze hebben eigen accenten in een eigen cultuur ontwikkeld. Maar onmiskenbaar is de herkenning dat veel van het gedachtegoed zijn oorsprong vindt bij de denkers van het begin van de 20e eeuw. In de bijdrage over H. Amelink wordt met een zin naar de oprichting van het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond verwezen. Amelink verzette zich tegen deze afscheiding, helaas ontbreekt meer informatie over zijn motivering. Wel wordt duidelijk dat de sporen die de Vrijmaking ook in zijn gezin heeft nagelaten ongetwijfeld hun invloed hebben gehad in de scherpe afwijzing van de oprichting van het GMV.

Deze overigens wederzijdse positionering heeft lang een weinig constructieve sluier over de onderlinge verhoudingen gelegd. De passage met betrekking tot het GMV uit de bijdrage over Amelink is geen centraal element uit de bundel. Het zou echter aardig zijn als ooit deze vorm van geschiedschrijving zich ook nog eens zou bezig houden met de herkenbaarheid van de christelijk sociale wortels in het GMV. Waar verschilden mensen als Jac. Wijnands en P. Groen in hun visie op de samenleving nu echt van de christelijk sociale voorlieden, of was er ten diepste ten aanzien van de sociaal economische ordening meer wat bond, dan wat scheidde? In ieder geval is het opmerkelijk dat er met het CNV van Anton Westerlaken en Doekle Terpstra meer overeenstemming is ten aanzien van de visie op de samenleving dan in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Dat heeft met verschillende factoren te maken, waaronder een grotere openheid van gereformeerde organisaties zelf.

Gerechtigheid

Het heeft ook te maken met diepgewortelde drijfveren vanuit begrippen, als gerechtigheid en naastenliefde, die ondanks verschillen verbindend werken. Deze twee begrippen hangen onderling samen en gelden voor iedereen, onafhankelijk van iemands positie in de samenleving. Ze zijn het cement in de visie op overleg en arbeidsverhoudingen, op de verhouding tussen werkgevers en werknemers. En waar werkgevers en werknemers in de christelijk sociale beweging vanwege onderscheiden belangen en verantwoordelijkheden, afzonderlijk georganiseerd zijn, heeft het GMV intern ook in een netwerkstructuur werkgevers en werknemers overleg en samenwerking vormgegeven. Of het echt op dat punt een onderscheidend profiel heeft opgeleverd, is een vraag die meer aandacht zou mogen krijgen. De bundel *Het kromme recht buigen* geeft in tien bijdragen een overzicht van verschillende voorlieden uit de christelijk sociale beweging. Na lezing moet je vast stellen, dat begrippen als verantwoordelijkheid, gezag, overleg en solidariteit vooral heel diepe en gezamenlijke wortels hebben in het christelijk sociale gedachtegoed.

Actualiteit

Niet elke bijdrage uit de bundel vond ik persoonlijk even boeiend. Dat komt ook omdat de betekenis van de beschreven figuren nogal divers is. Naarmate voorlieden uit de latere tijd worden beschreven, lijkt het of ook hun bijdrage aan de vernieuwing van het christelijk sociaal denken is afgenomen, terwijl de meest recente en vernieuwende voorlieden buiten beschouwing zijn gebleven. In de verantwoording in het eerste hoofdstuk geven de eindredacteuren met zoveel woorden dit ook weer, als zij zeggen dat in de bundel Bob Goudzwaard en Henk van Zuthem niet mogen ontbreken. Ik stem dat graag toe. Het past niet zo goed in een historische bundel. Maar voor een beoordeling van de actualiteit van het christelijk sociaal denken, horen deze denkers van het afgelopen decennium er absoluut in thuis. Dat geldt ook voor de rol die Westerlaken en Terpstra hebben vervuld in de herpositionering van de christelijk sociale beweging. Daartoe hoef je alleen het boek *Meer dan geld verdienen* van Doekle Terpstra maar te lezen. Het is qua maatschappijvisie zo gereformeerd als wat en daarom waarschijnlijk ook zo herkenbaar. En het blijft een vreemd fenomeen, dat de christelijke vakorganisatie zich wel kenmerkt door een eigen actueel gezicht in het maatschappelijk bedrijf, maar de christelijke werkgeversorganisatie nauwelijks. Met name het debat over 'gezag en zeggenschap' dat het christelijk sociaal denken altijd weer bezighoudt, verdient vanwege de huidige individuele rechtenbenadering en te simpele opvattingen over directe democratie een nieuwe spits. Dat geldt niet minder voor de

verhouding individuele versus collectieve verantwoordelijkheid. En ook de nieuwe rol die van oorsprong organisaties uit het maatschappelijk middenveld spelen, is relevant. Kenners van de historie van het christelijk sociaal denken kunnen een goede bijdrage leveren aan de actualisering dit debat.

Kerken en dominees

Met buitengewoon veel belangstelling heb ik de bijdrage in de bundel van Rolf van der Woude over *Rudolph Jan Willem Rudolph* gelezen. Hij is een van de oprichters van de Glindhorst te Achterveld geweest. Als predikant te Heinenoord en Leiden heeft hij - even als vele predikanten in zijn tijd - zich sterk gemaakt voor de ontwikkeling van de christelijk sociale beweging om zo een bijdrage te leveren aan het beslechten van de sociale kwestie. Rudolph was een sympathisant van Kuiper. Met hem vroeg hij zich af of er nog plaats bleef voor gereformeerde traditie in de moderne Nederlandse samenleving. Net als Kuiper was voor hem de 'geest der eeuw' te lauw. De strijd moest binnen en buiten de kerk worden gestreden. In Kuipers voetspoor zette Rudolph zich in voor het ideaal van de herkerstening van het maatschappelijk leven. Wie de passage over de werkkraft van mensen als Rudolph en anderen uit de begintijd van de christelijk sociale beweging leest, raakt onder de indruk van wat hen dreef en bewoog. Het is niet zo slecht om hun drijfveren en denkkraft nog eens te spiegelen met de bewegingen die we nu in kerken aantreffen. Hoeveel energie gaat niet op aan interne processen? Hoe anders is niet de impact van predikanten als het gaat om de maatschappelijke vragen van deze eeuw?

De betekenis van de kerk op het marktplein van de wereld is in een eeuw tijd volstrekt veranderd. De bijdrage over Rudolph deed mij beseffen, dat een bezinning op het functioneren van kerken met betrekking tot samenlevingsvraagstukken geen overbodige luxe is. In tegenstelling tot honderd jaar geleden zijn kerken in het maatschappelijk debat van het centrum naar de rand geschoven.

Voor wie belangstelling heeft voor de geschiedenis van de christelijk sociale beweging biedt dit boek met personen, die alle in hun periode in de voorbije eeuw een plaats hebben binnen die beweging, een mooi opstapje. Het boek is tot stand gekomen met medewerking van de Vereniging van Christen-Historici. Het eerste hoofdstuk sluit af met een mooie en kenmerkende zin. 'De christelijk sociale beweging heeft vele kinderen: de bezinner en de organisator, de bestuurder en de docent, en de visionair en de practicus.' Hun gaven heb je allemaal nodig.

J. Westert is vanaf 1 april directeur van het Menso Áltینگ-college te Groningen

Het kromme recht buigen is uitgegeven onder redactie van Arno Bornebroek en George Harinck. De bundel is uitgegeven bij Aksant, Amsterdam. Meer informatie over de Vereniging van Christen-Historici en hun kwartaalblad *Transparant* is te verkrijgen op www.christen-historici.nl.
Reacties: j.westert@wx.nl

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT APELDOORN

De universiteit zoekt een

Beleidsmedewerker Onderwijs

De Theologische Universiteit Apeldoorn, het opleidingsinstituut van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, richt zich op de wetenschappelijke toerusting en praktisch-geestelijke vorming van aanstaande theologen, in het bijzonder tot predikant. Het is een kleine universiteit met ruim honderd studenten en 25 promovendi. Aan de universiteit zijn zes hoogleraren, negen universitair docenten, een aantal gastdocenten en zes onderwijsondersteunende medewerkers verbonden.

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT
APELDOORN

Wilhelminapark 4 7316 BT Apeldoorn
Telefoon (055) 577 57 00 Fax (055) 522 63 39
E-mail: theol.tua@planet.nl

Het betreft een boeiende fulltime functie met een grote mate van zelfstandigheid.

Functie-informatie

De beleidsmedewerker heeft de volgende taken:

- het adviseren over onderwijskundige ontwikkelingen en het uitwerken van beleid;
- het ontwikkelen en verbeteren van het kwaliteitsbeleid en de uitvoering van de kwaliteitszorg;
- het ondersteunen bij de organisatie van het onderwijs;
- het ondersteunen bij de coördinatie van onderzoekstaken.

Functie-eisen

De beleidsmedewerker moet aan de volgende eisen voldoen:

- een academisch werk- en denkniveau;
- een afgeronde academische onderwijskundige of academische bedrijfskundige opleiding en bij voorkeur werkervaring in een organisatie voor hoger onderwijs;
- meelevend lid van de Christelijke Gereformeerde Kerken of van een van de andere kerken in de gereformeerde gezindte;
- in staat hoofdlijnen in de werkzaamheden te bewaken en zaken in detail uit te werken;
- een positieve bijdrage leveren aan de collegiale verhoudingen en de werksfeer binnen de universiteit.

Informatie over de functie kan worden gevraagd aan de rector van de Universiteit, prof.dr. H.G.L. Peels, tel. (055) 577 57 09 of aan de secretaris van het curatorium, ds. D. Quant, tel. (040) 237 53 39. Voor informatie over de TUA zie www.tua.nl

U kunt tot 14 dagen na het verschijnen van deze advertentie solliciteren. Uw sollicitatie kunt u zenden aan de rector van de Theologische Universiteit Apeldoorn, t.a.v. mw. J.W. van der Zande-de Roo Wilhelminapark 4, 7316 BT Apeldoorn.

Acquisitie naar aanleiding van deze advertentie wordt niet op prijs gesteld.

Vuur en Vlam deel 3
Kinderen van de Vrijmaking

Biografische portretten van kopstukken uit de vrijgemaakte wereld: D. van Dijk, C. Vonk, P. Groen, C. Veenhof, P. Jongeling, R.H. Bremmer en H.R. Rookmaaker. Daarnaast peilt Agnes Amelink de beleving van geloof en kerk bij de huidige vrijgemaakten. De bundel besluit met een dubbelinterview met vertegenwoordigers van de tweede generatie: drs. H. de Jong en prof. J. Kamphuis. 400 pagina's, met fotokatern, €27,50

Voor de delen 1 en 2 samen geldt een combinatieprijs van €30,00.

 Buijten & Schipperheijn Motief – 020-524 10 10
www.buijten-motief.nl – in de boekwinkel

Kerkgebouwen ook
beter verzekerd

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

Kostbaarheden ook
beter verzekerd

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

**Een kind
door
niemand gezien**

**...maar God
kent zijn naam**

**Red een kind van de
STRAAT**

Help al mee voor € 9,- of € 18,- per maand
Tel. 038 - 460 46 48 **www.redteenkind.org**
 Redt een Kind helpt al meer dan 36 jaar kinderen in de derde wereld

Redt een Kind George Stephensonstraat 11 • 8013 NL Zwolle
 E-mail info@redteenkind.org • **GIRO 1599333**

Inventaris
beter verzekerd

Donatus verzekert kerken, al meer dan 150 jaar. Maar wist u dat we ook speciale verzekeringsproducten voor kerken hebben? Bijvoorbeeld voor vrijwilligers, kostbaarheden, ramen, aanstraalverlichting, enzovoort. Als onderlinge verzekeringsmaatschappij houden we de premies laag. Sterker nog, we restitueren zelfs een groot deel. Nog geen speciale inventarisverzekering van Donatus? Vraag een vrijblijvende offerte aan.

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

Nederlandse Stichting "Verpleegkundigen voor Israël"

Ook uw steun is nodig!

De V.V.I. stelt zich ten doel:
 Israël helpen met de verpleging
 van alle bevolkingsgroepen,
 ongeacht afkomst en overtuiging.

Verpleegkundige Hulp
 discrimineert niet...

Giften graag op giro 3885840
 t.n.v. Penn. VVI, Postbus 903,
 3100 AX Schiedam
 Inl.: Secretariaat tel 010-4137951
 email: adm.vvi@tiscali.nl

Ook bemiddeling bij uitzending vrijwilligers

Geef u óm Israël, geef dan vóór Israël

Kerktelefonie?

**Vraag de Stichting IKN om
een deskundig advies**

sIKN

stichting intermediair kerktelefonie nederland

De sIKN Beheer behartigt de belangen van kerken en kerktelefoongebruikers. Dit doen we concreet door betaalbare alternatieven te bieden voor de traditionele kerktelefoon. In samenwerking met gespecialiseerde partners ontwikkelen en installeren we complete oplossingen.

Stichting IKN Beheer
Golf van Biskaje 4-a 11
3446 CP Woerden
Tel (0348) 41 09 07
Fax (0348) 41 09 47
info@sikn.nl

www.sikn.nl

De sIKN Beheer biedt drie systemen, waarmee thuisblijvers snel en relatief voordelig kunnen meeluisteren: via de kabel, via de telefoon en via de ether. Bent u zich aan het oriënteren op de mogelijkheden? Vraag ons om gericht advies of kijk voor meer informatie op onze website: www.sikn.nl. Telefonisch zijn wij bereikbaar van 12.00 - 14.30 uur.